

TÜRKİYE'DE OKUMA ALIŞKANLIĞININ AZALMASI SORUNU VE ÇÖZÜM YOLLARI

Doç.Dr. İsmail BİRCAN Dr. Meral TEKİN

GİRİŞ

Son yıllardaki gözlemlerimiz Türkiye'de okuma alışkanlığının giderek azaldığını göstermektedir. Bu azalma neyin, ya da nelerin etkisi ile olmaktadır. Yoksa gerçekte sorun okuma alışkanlığının azalmasının ötesinde, okuyan bir toplum olmama gerçeğinde mi yatmaktadır? Niçin insanlarımız okumaya ihtiyaç duymamaktadırlar? Niçin yazılı ürünleri tüketmede gelişmiş ülkelere geride kalıyoruz?

İnsan yaşamında refah düzeyinin artırılması ve sürekli olarak gelişme ve değişmelerin izlenilmesi kaçınılmazdır. Üstelik, günümüzde hızlı teknolojik değişmeler bireyleri mesleklerinde ilerleyebilmeleri için söz konusu değişmeleri yakından izlemek durumunda bırakmakta ve toplumun giderek artan düzeyde "okumasını" gerekli kılmaktadır. Ancak Türkiye'de okuma alışkanlığının giderek azaldığını gözlüyorsak iyiye, günele doğru bir gelişmeden söz edebilir miyiz? Ya da böyle bir gerçek karşısında oturup düşünmemiz gerekmez mi?

Türkiye'de okuma alışkanlığının azalması sorununa yeterince sahip çıkılmadığı ortadır. Türkiye basını soruna belli ölçüde sahip çıkmakta, dile getirmekte ancak sorunu çözümlenecek olan yöneticiler kamu politikaları üretmede yeterli duyarlılığı gösterememektedirler.

Çağdaş olmanın ölçütlerinden birisidir okumak. Çağdaş ve yaratıcı düşünceye sahip, üretken, eleştirici, yapıcı, özgür düşünceye sahip bireylerden oluşan bir toplum olmak istiyorsak, bireylere öncelikle okuma bilincini aşlamak zorundayız. Zira toplumun gelişmelere ve değişmelere kolaylıkla uyum sağlanması, özellikle yetişkinlere böyle bir bilincin aşılması ile olanaklıdır. Radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının kalkınmakta olan ülkelere sürekli güdümlü bir yapı gösterdiği ya da göstermeye dönük politikaların ağırlık kazandığı gözönünde bulundurulduğunda yazılı basın ayrı ve öncelikli bir önem taşımaktadır.

Bu incelemede Türkiye’de okumama ve okuma alışkanlığının azalması nedenleri gözlem ve inceleme türü bir araştırma ile ele alınmakta ve çözümler önerilmektedir.

1. Okumanın Önemi

“Okuma, basılı, yazılı, kabartma ve oyma türündeki simgelerden anlam çıkarma süreci”¹ olarak tanımlanmıştır. Dil ile iletişime dayalı olan okuma çoğu zaman toplumların ekonomik ve kültürel gelişmişliğinin, uygarlık düzeyinin ölçütlerinden biri olarak kabul edilir.

Birleşmiş Milletler “Eğitim hakkının insanın temel haklarından biri ve kitlelerin okuma-yazma bilmeyişinin toplumsal ve ekonomik gelişmeye bir engel olduğunu” belirtmiştir². Okuma-yazma bilgi kazanmayı artıran bir özellik taşıdığı için, okur-yazarlık oranının düşük olduğu ülkelerde geniş kapsamlı okuma-yazma kampanyalarının başlatılması öngörülmüştür.

Okur-yazarlığın gerçekleştirilmesi çabalarının temelinde okuma-yazma ile ekonomik kalkınma arasında bir bağ bulunduğu düşüncesi yatmaktadır. Değişik ülkelerde okur-yazarlık oranları ile ekonomik kalkınma düzeyini karşılaştıran bazı çalışmalar bu düşüncüyü desteklemektedir. Çalışmalardaki ortak nokta, pek çok gelişmiş ülkede kalkınmanın okuma-yazma ile birlikte ilerlemiş olmasıdır³.

Okur-yazarlığın ekonomik kalkınmayı getiren unsurlarla birlikte toplumsal değişmeyi hızlandıran bir faktör olduğu belirtilmekte ve bir ülkede okur-yazarlık sorunu çözümlenmedikçe, siyasal, kültürel hiçbir anlamlı değişimin gerçekleşmeyeceği⁴ belirtilmektedir.

Yukarıdaki açıklamalar kuşkusuz okur-yazarlığın okuma - yazma becerisini kazanmanın ötesinde anlamları olduğunu göstermektedir. Okuma ile gelişme arasındaki bağlantı aşağıda oldukça güzel vurgulanmaktadır:

“Bugün toplumumuzda oturup okuya bir kimse, çoğu kez tembellikle ya da insanlardan uzak durmakla suçlanmaktadır. Bu tutum değişmelidir. Karı kocanın akşamları ayrı ayrı kitap okudukları veya birinin okuyup ötekini dinlediği, çocuklarını da kolaylıkla edinilmesi mümkün ders kitapları dışında okumaya teşvik ettikleri bir duruma geldiğimizi zaman, gelişmemizde büyük bir atılım yapmış olacağız⁵.

Yukardaki tartışmalar bizi insanın okuma ihtiyacının nereden kaynaklandığı konusuna götürmektedir. Konuya ışık tutması açısından okuma türlerin sınıflamakta yarar görüyoruz. Özsoy okumayı gelişimsel, görevsel ve zevksel olmak üzere üçe ayırmaktadır. Gelişimsel okuma ile okumanın öğrenilmesi-öğretilmesi kastedilmektedir. Görevsel okuma okumaya bir iş gördürme, yapılmakta ve yapılacak bir iş ile ilgili bilgilenme, öğrenme ağırlıklıdır. Zevksel okuma ise kişinin okuma yoluyla rahatlamasıdır⁶. Özsoy'un yaptığı ayrımlaştırma gerçekten tutarlıdır ve bir anlamda da okuma alışkanlığı açısından aşamaları ortaya koymaktadır. En ilkel düzeyde okuma, okumayı öğrenmek amacı ile yapılan okumadır. Okumak için öncelikle okuma becerisinin kazanılması gerekmektedir. Bu beceri kazanılmadıkça okumaya bir iş gördürebilmek mümkün değildir. Daha sonraki görevsel okuma aşaması ile toplumdaki diğer ihtiyaçlarını karşılamak söz konusudur. Zevksel okuma aşaması ise bir anlamda "özgerçekleştirim" (self-actualization) aşamasıdır. Özgerçekleştirim şöyle tanımlanmaktadır:

"Bir kimsenin yetenek ve yeteneklerini geliştirmesi, kendisini anlaması ve kabul etmesi, güdüler arasında uyum sağlanması ve güdülerini bütünlendirmesi süreci"⁷

Özgerçekleştirim ya da kendini gerçekleştirme olayı yaşamın diğer alanları için de söz konusudur. Konuya okuma alışkanlığı açısından yaklaşınca okumayı ihtiyaç haline getirme, yaşamın bir parçası olarak görmek anlamındadır.

2. Türkiye'de Okumama Nedenleri ve Okuma Alışkanlığının Azalması Sorunu

2. 1 Okur-Yazarlık Oranının Düşük Oluşu :

En temel okumama nedeni okumayı bilmemektir. Toplumsal ve ekonomik nedenler toplum içinde bireyin bu beceriyi kazanmasını engellemişse, ya da kazandığı beceri yazılı ürünleri tüketecek düzeyde (okuduğunu anlayamama, hızlı okuyamama gibi) değilse doğal olarak bireyin okuması daha başlangıçta engellenmiş demektir. Bu nedenle okuyan bir toplum olmanın birincil koşulu, işlevsel düzeyde okur-yazar olanların yaygın olmasıdır.

TABLO 1 1975 sonrası dönemde Türkiye'de okur-yazarlık durumunu vermektedir.

Tablo 1 6 Yaş Sonrası Nüfusun Okur Yazarlık Durumu (1975—1985)

Yıllar	Toplam Büfus	Okur-yazar olmayan	Okur-yazar olmayanların oranı
1975	33 530 506	12 144 188	36.2
1980	37 523 623	12 197 323	32.5
1985	43 112 000	12 636 000	29.3

Kaynak: DİE 1987 Yılıhı-DİE 1988 Cep Yılıhı.

Türkiye’de okuma-yazma çalışmalarının Cumhuriyetle birlikte başlamasına ve o yıllardan bu yana yarım yüzyıllık zaman geçmesine rağmen okuma-yazma sorunu çözümlenmemiştir. 1985 Türkiye’sinde 6 yaş sonrası nüfusun % 29.3 hala okuryazar değildir. Tablo II de görüldüğü gibi okur-yazar olanların % 23.9 herhangi bir okul bitirmemiştir. Bir okul bitirmemiş olanların okuma-yazma düzeyinin işlevsel düzeyde olmadığı kabul edilirse gerçek okur-yazar oranının daha da düşük olduğu söylenebilir. Bu oran yetişkin nüfusta daha da düşmektedir.

Tablo 2 Bir Okul Bitirmemiş Olan Okur-Yazarların Tüm Okur-Yazarlar İçindeki Oranı (1975—1985)

Yıllar	Toplam okur-yazar Nüfus	Bir okul bitirmemiş olan okur-yazar Nüfus	Okul bitirmemiş okur-yazar oranı
1975	21 331 366	6 085 661	28.5
1980	25 311 211	6 204 728	24.5
1985	33 322 000	7 930 000	23.9

Kaynak: DİE 1987 İstatistik Yılıhı-DİE 1988 İstatistik Cep Yılıhı.

2.2. Okumaya İhtiyaç Duymama :

Bilindiği gibi dil bir iletişim aracıdır. İletişim hedef ile kaynak arasında anlamları artık kılma süreci olarak tanımlanırsa, yazılı iletişimi dayanan okuma, iletişim ihtiyacını gidermenin bir yolu olarak karşımıza çıkar. O halde insan öncelikle çevresi ile iletişim kurma ihtiyacını gidermek için okur. Çevresi bu ihtiyacı yaratıyorsa okur, aksi halde bilginin yalnızca sözle aktarıldığı, sözle iletişimin temel olduğu bir çevrede birey okumaya gerek duymaz. Eğer insanların “okuma alışkanlığı” konusu ile ilgileniliyorsa öncelikle konuya “ihtiyaç” açısından yaklaşmak gerekir. Okuma becerisinin kazanılmış olması okuma alışkanlığından da kazanılmış olması anlamına gelmez. Bir diğer konuda ihtiyacın birey açısından öncelikli olması konusudur. Bireyin yaşamını sürdürmesi pek çok ihtiyacının karşılanmasına bağlıdır. Bilinçsiz de olsa birey bu ihti-

yaçları kendi içinde önceliklerine göre sıralamış durumdadır. Bu sıralamada doğal olarak yaşamsal ihtiyaçlar-beslenme, barınma gibi-önceliklidir. Günümüzün çağdaş toplumunda "okuma" kuşkusuz bir ihtiyaçtır. Ancak yaşamsal ihtiyaçları karşılanmamış, ya da öncelikle bu ihtiyaçların karşılama çabası veren insanın okuma ihtiyacını karşılamaya yönelmesi ya da okuma ihtiyacı duyması doğal olarak düşünülemez. Burada sözü edilen okuma alışkanlığı ile "zevksel okuma" türü kastedilmektedir. Özetle okumanın alışkanlık haline getirilmesi bireyin yaşamsal ihtiyaçlarının doyurulmasına bağlıdır.

Yukardaki tartışma iki konuyu gündeme getirmektedir. Bunlardan birisi yaşam tarzının okumaya ihtiyaç göstermemesi, ikincisi ekonomik nedenlerle okuma ihtiyacının diğer yaşamsal ihtiyaçlardan dolayı öncelikli hale gelememesidir. İkincisi üzerinde daha sonra durulacaktır.

Geçiş toplumlarında feodal kültür ile endüstri toplumunun kültürünün bir arada bulunması, farklı yaşam tarzlarının toplum üyelerinde farklı alışkanlıkları yerleştirmiş olmasını getirmektedir. Feodal kültürün söze dayanan bir özelliği varken, yazı endüstri toplumunun bir doğurgusu olarak ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Bu da kırsal nüfusun toplumun önemli bir kesimini oluşturduğu toplumlarda okuma alışkanlığının yerleşememesi sonucunu doğurmaktadır. Kırsal toplumun üyeleri okumaya ihtiyaç duymamaktadırlar.

Türkiye'de kentleşme durumuna baktığımızda (Tablo III) 1989 yılında nüfusun % 52.75'inin kentlerde geri kalan % 47.25'inin kırsal esimde oturduğu görülmektedir. Nüfusumuzun yaklaşık yarısını kırsal kesimin oluşturması okuma alışkanlığının tüm toplum düzeyinde yaygınlaşmamasının bir nedeni olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3 Türkiye'de Kentleşme Oranı ve Kentleşme Hızları

	Kentleşme oranı (%)	Kentleşme Hızı (%)
1960	24.34	—
1965	27.90	5.20
1970	32.32	5.46
1975	37.46	5.45
1980	42.03	4.37
1985	47.26	4.84
1986	48.90	5.28
1987	50.08	5.54
1988	51.38	4.85
1989	52.75	4.99
1994*	60.50	4.39

Kaynak: DPT, Yıllık Programları ve 1989 Yılı Programı.

* Tahmin

Türkiye’de DPT tarafından yapılan “Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması”⁸ kırsal kesimde okuma alışkanlığının olmadığı yönündeki görüşümüzü destekler niteliktedir. Araştırma kapsamına giren erkeklerin % 14’ünün, kadınların % 44’ünün hiç gazete okumadığı, sıklıkla gazete okuyanların oranı erkeklerde % 17, kadınlarda ise % 2 olduğu görülmektedir. Bu oranların içine, okuma-yazma bilmediği için okumayanlar da dahildir.

Nüfusun sosyal ve ekonomik yapısı ile ilgili bir gerçekte kırdan kente düzensiz göç olayı ve bu göçün sonucu çarpık kentleşme ve gecekondulaşmadır. Kırdan kente göç edenler, alışkanlıklarını, kırsal yaşamın bir devamı olan ve şehir kenarlarında oluşan gecekondularda devam ettirmektedirler. Böylece kırdaki alışkanlıklar kente taşınarak bir anlamda özellikle büyük şehirlerde “köylüleşme” olayı doğmaktadır. Türkiye’de şehirleşme hızı nüfus artışına paralel bir seyir izlememekte, çok hızlı gerçekleşmektedir. (Tablo III’de görüldüğü gibi 1989’da % 4.99’dur). Sürekli gecekondulu nüfusu kırdan kente göç eden nüfusla beslenmektedir. Nitekim DPT’nin gözlemlerine göre Ankara nüfusunun % 70’i, İstanbul nüfusunun % 50’si gecekondularda oturmaktadır. Bu da Türkiye’de okuma alışkanlığının yaygın olmamasının bir başka nedeni olmaktadır.

Burada üzerinde durulması gerekli konulardan birisi de Kongar’ında⁹ belirttiği gibi kulağa ve göze dayalı iletişim araçlarının yazılı araçları gitgide geride bırakmasıdır. Kongar şöyle demektedir:

“Böylece son derece ilginç bir gelişme gözlenmektedir. “Yazı, endüstri devriminin hazırlanmasında ve gelişmesinde işlevini yapmış ve bitirmiş bir biçimde tarihin derinliklerine gömülme tehlikesiyle karşı karşıyadır”. Türkiye açısından bu durum daha da önemli olduğunu belirten Kongar:

... ülkemizin bir kesimi, henüz sözlü feodal kültürün kalıntıları içindeki koşullanmışlığı yaşarken bir başka kesimi de endüstri toplumunun olgunluk çağındaki “sözlü ve görünümlü” kültürünün egemenliğine girmiştir. Bir başka deyişle, kırsal alanlar, yeterince gelişmedikleri için, kentsel alanlar da yeterince geliştikleri için, yazılı iletişim araçlarını ve bu arada basının kullanımına uygun bir yapıdan uzak kalmaktadırlar. Öyle sanıyorum ki, ileriye dönük projeksiyonlar açısından bu korkunç tehlike, tüm basının üzerine dikkatle eğilmesi gereken bir sorundur. Çünkü yeterince gelişmemiş olan kırsal alanlar yazılı iletişim araçlarını kullanma aşamasını yaşama-

dan, ilkel düzeydeki bir sözlü kültürden, ileri düzeydeki bir sözlü kültüre geçecek ve yazılı iletişim araçları ancak "anakronik" (tarih içinde yerini şaşırması) bir özellik taşıyarak gitgide birlikte işlevini ve etkilerini yitireceklerdir.

demektedir. Yukardaki tartışma söze dayanan görsel iletişimin en baskın aracı olan televizyon-okuma ilişkisini gündeme getirmektedir.

2.3. TV -Okuma Alışkanlığı İlişkisi :

Son yıllardaki yorumlar son yılların en etkin kitle iletişim aracı olarak ortaya çıkan televizyonun, okuma alışkanlığın azalttığı, okuma alışkanlığı olmayanları da engellediği yönündedir. Mahmut Tali Öngören, olayların haberlerini ve hikayesini basından ve kitaplardan daha canlı bir şekilde veren yayım organı olarak TV'nin kitlelere daha çekici geldiğini, okuyucuyu tembelleştirdiğini ve onda okumaya karşı isteksizlik yarattığını belirtmektedir¹⁰.

Aziz'in¹¹ açıklaması da aynı yöndedir:

Televizyon yayımlarında bir gazetede yer alan türden haber ve bilgilere raslamak olasılığı çocuğunlukla vardır. Bu bakımdan gazeteye-buna belirli ölçüler-dergileri de ekleyebiliriz- televizyonun etkisi, herşeyden önce bu bilgileri verecek bir başka araç olarak alındığında önemlidir. Bunun yanında, bu elektronik aracın bu bilgi ve becerileri görüntü ile desteklemesi, bu araca ilgiyi ister istemez artırmaktadır.

Aziz araştırmasında televizyonun gazete okumayı % 20.3, dergi-magazin-kitap okumayı % 21.8 oranında azaltığını bulmuştur.

Bir başka kaynakta, televizyona yönelenlerin bu eğilimlerin, TV'yi sevmelerinden değil, örneğin kitap okuma gibi değişik bir iletişim türünü hiç denecek kadar az tadabilmiş olmalarından kaynaklandığı bu kişilerin televizyonda ne bulurlarsa bulsunlar, oturup izledikleri belirtilmektedir¹².

Yukarıdaki alıntılar televizyonun basına bir alternatif şeklinde geliştiğini göstermektedir. Geniş kitlelerin televizyona açık olmasının kuşkusuz olumlu yanları vardır. Televizyon bireyleri dış dünyaya bağlayarak evrensel bir kültür yaratmada, toplumun fikir birliğini sağlamadaki yararları tartışılmaz ancak tek kitle iletişim aracı olarak benimsenmesinin

olumlu olmayacağı, özellikle Türkiye gibi yönetimi devlet tekelinde bulunan, ve olayları resmi görüş açısından yansıtan bu aracın kitleleri edilgin kılacağını da kabul etmek gerekir.

Son çeyrek yüzyıl içindeki iletişim teknolojisi konusundaki gelişmelerin batılı düşünürleri de kitap ve okuma konusunda yoğun tartışmalara zorladığını belirten Demirtaş Ceyhun¹³ şöyle devam etmektedir.

Yazının, kitabın, edebiyatın artık sonunun gelip gelmediği hile tartışılmaktadır Batıda. İşte bu açıdan bakılınca, ülkemizdeki durumu da tamamen bize özgü bir durum olarak yorumlamaktan kaçınmak gerekir bizce. Ne var ki, bize özgü yanların çokluğu da kuşkusuz bir gerçektir.

2.4 Aile ve Okuma Alışkanlığı İlişkisi :

Çocuk doğduğu andan başlayarak kendisini bir sosyalleşme ortamında bulur. Toplumun kültürel kalıplarını, değer yargılarını, alışkanlıklarını öncelikle ailede edinir. Buna bağlı olarak da okumaya verilen değer konusunda ilk izlenimlerini aldığı yer de ailesidir. Türkiye’de genelde yetişkin nüfusun eğitim düzeyinin düşük olması nedeniyle çocuklar okumaya yönlendirilememekte, okuma bilinci ve sevgisi kazandırılmamaktadır.

2.5. Türk Eğitim Sistemi-Okuma İlişkisi :

Okuma alışkanlığı temelde örgün eğitim sisteminde kazanılan bir beceridir. Bir eğitim sisteminin üyeleri olan öğrenciler okul çağında iken bu beceriyi edinmemişlerse yetişkinlik döneminde kazanmaları oldukça güçtür. Bu nedenle eğitim sistemi öğrencilerine doğru okuma, hızlı okuma, okuduğunu anlama gibi becerileri kazandırabileceği gibi, öğrencilerini araştırmaya yöneltmek, öğretmen ve ders kitabı dışı, bilgi kaynaklarına yöneltebilir. Öğrencilerine araştırmacı bir özellik, bir başka anlatımla kendi kendine öğrenmeyi öğreten bir sistem yetişkinlik dönemindeki okuma alışkanlığının temellerini atmış demektir. Çağımız kendi kendine öğrenen insan tipini yaratmıştır. İnsanlar örgün eğitim sistemi dışındaki kaynaklardan ki buna yazılı kaynaklar da dahildir öğrenme gereksinimlerini karşılayabilmektedirler. Ancak Eğitim Sistemimizin yapısına baktığımızda sadece öğretmenin ve standartlaşmış ders kitaplarının bilgi kaynağı olarak sunulduğu görülmektedir. Böyle bir anlayış okuyan insan tipini yaratmaktan uzak görünmektedir.

2.6. Kütüphanelerin Yetersizliği :

Kütüphanelerin toplumların kültür ve eğitim yaşamlarındaki katkıları bir gerçektir. Herşeyden önce kütüphane kendi ortamlarında (işyeri- ev) okuma olanağı bulamayanlar ve çeşitli nedenlerle okuma materyali sağlayamayanlar için özellikle önem taşımaktadır. Özsoy¹⁴ 1986 Türkiye'sinde 660 yetişkin, 118 çocuk olmak üzere 778 kütüphane, bu kütüphanelerde 62228670 kitap bulunduğunu ve 1985'te bu kütüphanelerden 10 536 392 çocuk 6 799 573 yetişkin olmak üzere 17 335 965 okuyucunun yararlandığını yazmaktadır.

Üniversite gençliği üzerinde yapılan bir araştırmada¹⁵ gençlerin % 40'ının hiç kütüphaneye gitmediğini, gidenler içinde de sadece % 8'inin kitap okuma amacıyla gittiğini ortaya koymaktadır.

Bu konuda yapılan araştırmalar sınırlı olduğu için Türkiye'de kütüphanelerin geniş halk kitleleri için ne anlama geldiği konusunda çok şey söyleyemiyoruz ama gözlenen gerçek şudur ki kütüphane özellikle yetişkin nüfus için fazlaca önem taşımamaktadır. Bunun nedenlerini de kütüphaneye gitme alışkanlığının olmaması yanında, kütüphanelerin ve kütüphanelerdeki kitap sayısının az olmasına bağlayabiliriz.

2.7. Ekonomik Nedenler

Türkiye'de okuma alışkanlığının gelişmemesinin nedenlerinden birisi de ekonomik yapı oluşturmaktadır. Nitekim hızlı enflasyon ve hayat pahalılığı okuyan kesimlerin kitap, dergi, gazete alım güçlerini sınırlamak ve sonuçta daha az okumalarına yol açmaktadır. İçinde önemli olarak kitap, dergi v.b. gibi okuma materyalinin de yer aldığı kültür ve eğlence istatistiklerinin kentsel yerler tüketici fiyatları indekslerine yansımaları şöyle olmuştur (Tablo IV).

Tablo 4 Kentsel Yerler Tüketici Fiyatları İndeksleri (1979=100)

Yıllar	1984	1985	1986	1987
Genel İndeks	800.0	1159.6	1561.0	2167.5
Kültür ve Eğlence	755.8	1021.7	1462.3	2241.8

Kaynak: DİE. 1984-1989 Yılı İstatistik Yıllıkları.

Görüldüğü gibi 1984-1987 yıllarını kapsayan üç yıllık dönemde kültür ve eğlence harcamaları kentsel yörelerde 2.9 kat artmış bu oran kırsal yörelerde ise 2.3 kat olarak gerçekleşmiştir. Diğer yandan, 1984 yılından bu yana asgari ücret 5 kat arttığı halde kitap ve süreli yayımların

hammaddesini oluşturan kağıt fiyatlarındaki artış ortalama 16.4 kat olmuştur. 1984 yılında kilosu 167 TL olan kağıt fiyatları 1988 ortalarında 2650 TL ye ulaşmıştır. (Tablo V).

Tablo 5 Kağıt Fiyatlarındaki Gelişmeler (Kilo / TL)

Yıllar	1980	1982	1984	1986	1988
Kağıt Fiyatı	9	50	167	870	2650
İndeks	100	555	1855	9666	29444

Kaynak: DİE-DPT

Kağıt fiyatları indekste görüldüğü gibi 1980 yılından bu yana 294 kat, 1984 yılından bu yana ise 16 kat artış göstermiştir. Bu ise kitap ve süreli yayınların satış fiyatlarına hemen hemen yansıyor, aslında sınırlı olan okuyucu sayısının alım güçlerini düşürerek daha da sınırlamıştır. Süreli yayınlarda da aynı durumu izlemek mümkündür. Nitekim 1980-1988 döneminde, sayım yılları da dahil olmak üzere yıllık ortalama toplam nüfus artışı % 2.24 olduğu halde, günlük gazetelerin toplam tirajı 2.5 milyon civarında sabit bir sayıda seyretmekte son 8 aydan bu yana sadece Milliyet ve Türkiye gazetelerinde tiraj artışı gözlenmektedir. Günlük gazete yayınlarının "promasyon" türü yeni tiraj artırma yöntemleri ile ancak mevcut okuyucularını korumaya çalıştıkları bilinmektedir. Bu durumda, süreli yayın satın alma oranı dar gelirli için sürekli gerileme göstermektedir. 1983 yılında Türkiye'de 1175 olan süreli yayın sayısı 1987 sonunda 1603'e çıkmasına rağmen, yukarıda belirttiğimiz gibi tiraj sayısı 2.5 milyon civarında gerçekleşmektedir. Ayrıca geçtiğimiz yıl "Bulvar" gibi günlük bazı yayın organları da kapanmak zorunda kalmıştır. Diğer yandan günlük basında, yayınların renkli olması da maliyet düşürülmesi ve böylece gazete fiyatlarına daha az oranda zam yapılmasını engellemektedir. AT ve diğer Avrupa ülkelerinde günlük gazeteler renkli basılmazken, bizde hemen tüm basın renkli sayfalarla yayınlarını sürdürmekte ve renkli mürekkep tüketimi ise ise maliyeti artırmaktadır. Basımımızın renkli sayfaları kaldırma, belli günlerde (örneğin pazar) renkli basma ya da sadece bir iki resim ile sınırlama gibi bir niyeti de görülmemektedir. Tüm bunlar aslında çok pahalı olan yayınların daha az satılmasına ve dolayısıyla okuyucu sayısının sınırlı sayıda artışına neden olmaktadır. Aslında, sosyal, kültürel, ailevi, eğitimsel, boş zamanını yeterince değerlendirememeye, okumayı yeterince sevmeme gibi olgular yanında, ekonomik yapıdaki gelişmeler hayat pahalılığı ve gelir dağılımı daki dengesizlikler de okuma alışkanlığının yaygınlaşmasını engelleyici faktörler arasında yer almaktadır.

Bireyin ahlâm gücünün düşmesi yanında, ekonomik unsurlar içinde yer alan bir başka faktör de zamanın iyi kullanma alışkanlığının kazanılmaması olmaktadır. Ekonomik anlamda zaman bir üretim unsuru olmamakla birlikte, ekonomistlerce çok değer verilen bir etmendir. Zira üretim "zaman" boyutu içinde gerçekleşmekte ve ayrıca ekonomik analizlerde karşılaştırmalar "zaman serileri" içinde yapılmaktadır. Bu bakımdan zaman ekonomik anlamda paradır. O halde yapılması gereken zamanın "ekonomik" boyut içinde de değerlendirilmesi ve belli ölçülerde marjinal de olsa "okuma" üretimin ya da bireyin kendisini, başka ifade ile "beşeri" kaynağın" geliştirilmesinin sağlanmasıdır. Çalışma süreleri dışında, evde, otobüste, trende, uçakta, kısaca boş zamanın olduğu her yerde okuma eyleminin gerçekleştirilmesi belirtilen ekonomik süreç yönünden gereklidir. Kitap, dergi ve gazete gibi süreli yayımların pahalı olması yanında, zaman unsurunu, örneğin işe gelip giderken değerlendirme olanağı da ne yazık ki ülkemizde bulunmamaktadır. Kentlerde otobüsle işe gelirken, romanını ya da gazetesini okumak isteyen olsa dahi bunu gerçekleştirilmesinin pek olanaklı olmadığı ortadadır. Çünkü otobüsler sınımsız doludur ve yol boyunca okumak bir yana yer bulmak dahi sorun olur. Burada elbetteki, çalışanların toplu taşıma araçlarıyla işlerine giderken ortaya çıkan ve süresi kentlerde yarım saat ile birbuçuk saat arasında değişen zamanlarını değerlendirme alışkanlıklarının -fırsat olsa dahi- olmadığı gözlenmektedir. Nitekim, yaptığımız uzun süreli gözlemlerde, servis araçlarıyla işlerine gelen kamu personelinin tamamının yol boyunca oturarak gelmelerine rağmen herhangi bir kitap almadıkları, sadece 1-2 sinin arasına günlük gazete okudukları tesbit edilmiştir (Gözlemler Ankara'daki servislerle iş yerlerine gelen, genel katma bütçeli kuruluşlar ile KİT personeline aittir).

Kağıt fiyatlarının sürekli artışı ve ülkemizde telif ücretlerinin yeterli olmaması yüzünden kitap basımında da yetersizlikler görülmektedir. Nüfusun artışına paralel olarak, eğitim talebinin artmasına, okullaşma oranlarının yükselmesine rağmen ülkemizde basılan kitap sayısı günümüzde 1975'lerdeki seviyesinden de düşük olmaktadır (Tablo VI).

Nitekim tablo VI'de görüldüğü gibi 1975 yılında 100 kitap basılırken (indeks 100) 12 yıl sonra 1987'de 99 kitap basılmıştır. 1983 yılında adet olarak 1207 kitap basılırken 1987 yılında bu sayı % 47.3 azalarak 572 adet kitaba düşmüştür. Dolayısıyla kitap arzındaki gelişmeler, nüfus artışına paralel bir seyir izlememektedir. Bu durum yukarıda belirttiğimiz gibi kağıt fiyatlarının kitap maliyetine yansımaları ve kitap fiyatlarının normalin üstünde pahalılaşması nedeniyle kitaba olan talebi dü-

Tablo 6 Konularına Göre Kitap ve Süreli Yayınlar (1975—1987)

Yıllar		1975	1978	1980	1983	1987
Genel Konular	A	485	407	328	1207	572
	B	1243	1012	1030	1175	1603
Din, Felsefe, Dil	A	4564	3661	3248	4410	4568
	B	873	1329	799	1052	1538
Toplumsal Bilimler	A	531	335	267	254	192
	B	30	32	24	36	23
Uygulamalı Bilimler	A	1065	630	475	1309	1050
	B	216	183	166	224	232
İndeks	A	100	75	64	108	99
	B	6645	5033	4318	7180	6382
Toplam	A	2362	2556	2019	2487	2856

A- Kitap, B- Süreli Yayınlar

Kaynak: DİE. 1983 ve 1988 İstatistik Yıllıkları.

şürmektedir. Böylece okuma seviyesinde gerilemeler gözlenmektedir. Burada bir başka etken de basım sayısında ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerde kitabın bir baskısı ortalama 50.000 civarında seyrederken bu miktar ülkemizde 5-10 bin arasında olmaktadır. Son iki ayda en çok popüler olan, gazeteci Emin Çölaşan'ın kitabı 30 baskı yaptığına ve her baskının 5 bin olduğu düşünülürse bu rakamla bile diğer ülkelerdeki 1-2 baskı toplamına ancak ulaşabildiği görülecektir. O halde talep azlığına rağmen, kitap arzında da yetersizlikler görülmektedir. Bu ise okuma alışkanlığında ve kitap fiyatlarının düşmemesinde önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Okuma alışkanlığının gelişmesinde diğer bir etmen ise, baskı kalitesi ve estetiği olmaktadır. Baskıların genelde üçüncü hamur kağıda basılması ve estetik özelliklerinin yetersiz oluşu okuyucuyu olumsuz yönde etkiler niteliktedir. Aynı durum örgün eğitimde ders kitaplarında da söz konusudur. 1989 Yılı Programında DPT tarafından, bu konuda tedbir getirilmiş ve ders kitaplarının kaliteli kağıda basılması, renk, resim, grafik ve şekillerle estetiği gözönünde bulundurulmasının sağlanacağı belirtilmiştir¹⁶. Kenarları çabucak eskleyen, üçüncü hamur kağıda basılmış, sayfaları çabuk kopan bir kitabı okumak, okuma alışkanlığının kazanılmasında, güdüleyici etki yaptırmaktan uzak olmaktadır.

Okuma alışkanlığının geliştirilerek, bireylerin kültür düzeylerinin yükseltilmesi, düşünce ve üretkenliklerinin artırılmasında, devletin kültür politikalarının da etkisi yadsınmaz. Ancak temelde böyle bir politikanın olmadığı görülmektedir. Nitekim, kitap basımında kullanılacak kağıt fiyatlarının subvansede edilmesi uygulaması getirileme-

miştir. Kağıt fiyatlarının sürekli yükseltilmesi basın-yayın sanayiini belli ölçülerde etki altına almak endişesinden kaynaklanmıştır. 135 gün süren SEKA grevinin bilerek uzatılması bu durumun en temel göstergelerinden birisidir. Böylece kağıt ithalatçılarında fırsat verilmiş, kitap, özellikle defter fiyatları sürekli yükseltilmiştir. Devlet okuma alışkanlığının geliştirilmesi yönünde değil basın ve yayını kontrol altında tutmaya yönelik politikalar üretmek soruna yaklaşmıştır.

Diğer yandan telif ücretlerinin düşüklüğü bu alanda çalışan yazarları başka işler yapmaya ve dolayısıyla daha az yazmaya zorlamaktadır¹⁷. Daha az eser yazılan bir toplumda, kitap maliyetinin de yarısından fazlasının (bazı durumlarda 2/3 günün) kağıda gitmesi yüzünden daha az eser basılmakta ve bireyler okumaya değil, geçim sıkıntısının da etkisiyle okumamaya özendirilmektedir. Ayrıca normların yavaş yavaş "köseyi çabuk dönme" felsefesine dönük olarak değişmesi yüzünden "okuma" değer yitirir olmuştur. Kitap fiyatlarının aşırı pahalılığı paralel bir piyasa daha yaratılmıştır, o da okunmuş kitap alımı ve satım Devletin kitap konusundaki politika yetersizliği, ya da yeni politikalar getirmemesi yaşam boyu okuyarak kendisini ve mesleki bilgi ve becerisini geliştirmek durumunda olan bireyin kendisini yenileyememesi ni de getirmekte ve sonuçta, tüm toplum bundan zararlı çıkmaktadır.

3. Öneriler

Türkiye'de gerçekten okuma alışkanlığının geliştirilmesi isteniyorsa aileden başlayarak, eğitim sistemi, sosyal çevre, ekonomik yapı ve makro düzeyde devlet politikaları geliştirilmesine ilişkin bir dizi önlem alınması gerekir. Bu önlemleri sosyal önlemler, ekonomik önlemler, eğitimi sistemine ilişkin önlemler ve kültür politikalarının geliştirilmesine ilişkin önlemler olarak gruplamak mümkündür.

3.1. Sosyal Kapsamı Öneriler

Sosyal önlemlerde kendi içinde gruplanabilir:

3.1.1. Aile Ortamında Çocuğa Okuma Alışkanlığının Kazandırılması

Daha öncede belirtildiği gibi çocuğun ilk sosyalleştirdiği ortam ailedir. Okuma alışkanlığının temelleri ailede atılacağına göre yetişkin nüfus çocuklarına bu alışkanlığı kazandırması yönünde bilinçlendirilmelidir. Bu konuda yetişkin eğitimi yaklaşımlarından, kitle iletişim aracı olarak radyo ve televizyondan yararlanılabilir.

3.1.2. Televizyon ve Radyodan Yararlanma

Bilindiği gibi gerek radyo gerekse de televizyon geniş kitlelere ulaşma gizil gücüne sahip kitle iletişim araçlarıdır. Daha önce de sözü edildiği gibi özellikle televizyonun toplumda okuma alışkanlığının kazandırılması bir yana bundan uzaklaştırıldığı yönde gözlemler bulunmaktadır. Buna rağmen toplumda okuma alışkanlığının geliştirilmesine yönelik etkili bir politika ile televizyonun (ve belli ölçüde radyonun) çekici gücünden yararlanılabilir. Bu çeşitli şekillerde yapılabilir:

a) Sohbet, dramatize vb: tür programlarla okuma bilinci yerleştirilebilir. Okumaya olan ihtiyaç vurgulanabilir.

b) Radyo ve televizyonun en önemli işlevlerinden biri toplum içindeki bireyi etrafında olup bitenlerden haberdar etmektir. Televizyonun bu özelliğinden yararlanılarak her toplum kesimine yönelik, mevcut basılı yayınların ve yeni çıkan yayınların tanıtımı yapılabilir. Televizyonun ikinci kanalında "İyi Akşamlar" programı içinde Atilla Özkırmlı tarafından yapılan kitap tanıtımı programı bunun iyi bir örneğidir. Radyo ve televizyonda bu tür programların sıklığı ve süresi uzatılabilir.

3.1.3. Kütüphanelerin Yaygınlaştırılması

Toplumun kültür birikimini yeni kuşaklara aktaran kütüphanelerin toplumların gelişmesindeki katkıları yadsınamaz. Özellikle Türkiye gibi yetişkin nüfusun eğitim düzeyinin düşük olduğu ülkelerde kütüphanelerin halk eğitimi açısından önemli görevler yapması beklenir. Burada Türkiye'de kütüphanelerin etkin hale getirilmesi için neler yapılması gerektiği konusu gündeme gelmektedir. Konuya yetkişkin eğitimi açısından yaklaşıldığında üzerinde durulması gereken konular şunlardır:

1. Yetişkinler toplumda üretici olan, sorumlulukları olan bireylerdir. Onların okuma-öğrenme gibi etkinliklere katılma ihtiyacı toplumdaki üretici rolüne göre ikinci plandadır.

2. Her türlü eğitime katılma konusunda engelleri vardır. Geniş anlamda "okuma" olayının bir eğitim, "kütüphaneden yararlanma"yı da bir eğitime katılma olayı olarak ele alabiliriz.

3. Herhangi bir etkinlik, yetişkinin ihtiyacına yönelik değilse, sorununu çözümülemiyorsa güdülenim düzeyi düşüktür.

Kuşkusuz bu sayılan özellikler birbirleri ile bağlantılıdır. O halde ne yapılması gerekir:

1. Kütüphaneden yararlanma konusunda her türlü kolaylığın sağlanması gerekir. Yetişkinin ihtiyaç duyduğu yer ve zamanda bu hizmetin ona sunulması gerekir. Bu büyük ölçüde bir nicelik sorunudur ve kütüphanelerin yaygınlaştırılması gerektiğini vurgular. Özellikle Türkiye gibi nüfusun önemli bir yoğunluğunun kırsal alanlarda, kentlerde de gecekondularda oturduğu göz önünde bulundurulursa, yetişkinlerin kitaba kolay ulaşmasının sağlanması için gezici kütüphanelerin sayılarının artırılması gerekir. Dünyada ilk gezici kütüphane deneyiminin "katırlı kütüphane" adıyla literatüre geçiren Türkiye'de böyle bir geleneğin, ulaşım olanaklarının çok daha geliştiği koşullarda yaşatılması beklenir.

2. Kütüphane olanakları insanların ayaklarına götürülmekle sorun çözümlenmiş değmek değildir. Kütüphanelerde ihtiyaca yönelik nitelik ve nicelikte kitap bulundurulması gerekir.

3. Kütüphaneye gitme alışkanlığının kazandırılması için kütüphanelerin çekici hale getirilmesi gerekir. Kütüphanelerin çeşitli konferans, açık oturum, tiyatro faaliyetleri gibi etkinliklerin yapıldığı kültür merkezleri durumuna getirilmesi olumlu sonuçlar doğuracaktır. Kütüphanelerde okuma ortamlarının iyileştirilmesi, bunların çekici hale getirilmesini sağlayacak bir diğer önlem olabilir.

3.1.4. Sansür Politikalarının Gözden Geçirilmesi

Her siyasal sistemin kendisine karşıt unsurların gelişmesini engelleyecek bazı önlemleri alması bir yerde doğal karşılanabilir, ancak bunun bizim örneğimizde bir "kitap düşmanlığı" düzeyine getirilmesi demokratik toplum olma koşulları ile çelişmektedir. Avrupa Topluluğu'na girme aşamasında olduğumuz bu dönemde bu konusdaki politikaların gözden geçirilmesi ve düşünce özgürlüğünü engelleyici kısıtlamaların çağdaş ülkeler düzeyinde ele alınması gerekmektedir.

3.2. Ekonomik Çözüm Önerileri

3.2.1. Gelir Dağılımının Dengelenmesi

Gelir dağılımındaki dengesizlik nedeni ile bireylerin alım gücünün düşmesi toplumun diğer tüketim alışkanlıklarını olduğu gibi yazılı ürünleri tüketmesini de engellemektedir. Gerçekten okuyan bir toplum olmak bekleniyorsa dengeli bir gelir dağılımı ile bireylerin alım gücünün yükseltilmesi ön koşuldur. Aksi durumda yaşamsal ihtiyaçlar öncelikli olduğu için satın alma yoluyla okumanın azalacağını kabul etmek gerekir.

3.2.2. Kağıt Fiyatlarının Sübvansede Edilmesi

Hızlı enflasyonun kağıt fiyatlarını artırarak kitap pahalılığına yol açtığı göz önünde bulundurularak kağıt fiyatlarının devlet tarafından sübvansede edilmesi bir ekonomik önlem olabilir.

3.2.3. Ulaşım İmkanlarının İyileştirilmesi

Kuskuşuz bir davranışın alışkanlığa dönüşmesi o davranışla ilgili koşulların sağlanmış olmasına da bağlıdır. Gelişmiş ülkelerde insanların evinden-işine, işinden-evine giderken taşıt araçlarında okuma alışkanlığı edinmiş olmalarında, taşıt araçlarındaki konumlarının rahatlığının etkisi de yadsınmaz. Türkiye’de ulaşım olanakları göz önünde bulundurulduğunda, böyle bir davranışın koşullarının olmadığı gözlenmektedir. Eğer ulaşım olanakları iyileştirilirse insanlarımız belli bir süreç içinde bu davranışa yatkın hale gelebilirler. Ulaşım olanaklarının iyi olması kuşkusuz ekonomik nedenlerle ilgilidir, ancak sonucu, günün belli bir süresinin taşıt aracında değerlendirilmemesi sonucunu doğurmaktadır.

3.2.4. Kitapların Baskı Kalitesinin ve Estetiğinin Geliştirilmesi

Baskı kalitesi ve estetiği kitapları daha çekici hale getirmektedir. Bu nedenle özellikle iyi kağıda kitap basımı olayı gerçekleştirilebilmelidir.

3.3. Eğitsel Önlemler

3.3.1. Okur-Yazarlık Oranının Artırılması

“Okuma” eylemi okuma becerisini gerektirir. 1989 Türkiye’sinde hala okuma-yazma bilmeyenler nüfusun belirli bir kesimini oluşturuyorsa, okur-yazarların da belli kesiminin okuması işlevsel düzeyde değilse okuyan bir toplum olmanın ön koşulu sağlanmamış demektir. Bunun içinde en azından ilköğretim düzeyinde okullaşmanın % 100 gerçekleşmesi, yetişkin nüfusunda yaygın eğitim yoluyla okur-yazar hale getirilmesi gerekir.

3.3.2. Örgün Eğitim Kurumlarında Okumanın Özendirilmesi

Bir davranışın çocukluk ve gençlik döneminde kazanılması yetişkinlik döneminde kazanılmasından çok daha kolaydır. Bu nedenle okulların çocuk ve gençlerin okuma alışkanlığı kazanmalarında en etkin rolü naması beklenir. Bu çeşitli yöntemlerle sağlanabilir:

1. Çocukları araştırmaya yöneltilerek, ders kitabı dışındaki yazılı kaynaklara yönlendirebilir.

2. Günümüzde gelişmiş ülkelerde zamandan kazanç sağlama amacıyla hızlı okuma yöntemleri geliştirilmektedir. Bunlar araştırılarak, çocuklara hızlı okuma becerisi kazandırabilir.

3. Özellikle Türkçe ve Edebiyat derslerinde bilgi aktarımının yanında okuma sevgisi de aşılanabilir. Kitap eleştirisi, kitap özeti yaptırma gibi yaklaşımlar ülkemizde de zaman zaman başvurulan yöntemlerdir. Bu daha etkin hale getirilebilir.

4. Sistemin en önemli öğelerinden birisi de öğretmenlerdir. Gelecek kuşakların eğitilmesinde önemli görevler beklediğimiz öğretmenlere, okuma alışkanlığının kazandırılmasının kuşkusuz ayrı bir önemi vardır. Bugünkü ekonomik koşullar içinde sınırlı olanaklar içinde bulunan öğretmenlere indirimli kitap sağlama konusunda politikaların geliştirilmesi gerekir.

3.4. Kültürel Önlemler

Kültür politikalarının geliştirilmesine ilişkin önlemler aşağıdaki şekilde maddelenebilir.

1. Okuma alışkanlığı ulusal kültür politikalarının bir parçası olarak ele alınmalıdır.

2. Devletin temel yerli ve yabancı eserleri iyi kağıda basarak az fiyatla satması olumlu sonuçlar verebilir.

3. Çeşitli tür ve düzeylerde eser veren yazarların yarışmalarla ödüllendirilmesi, daha nitelikli ve daha çok sayıda ürünün ortaya çıkmasında özendirici olabilir.

4. Telif ücretlerinin belli bir sisteme bağlanarak artırılmasının yazarların üretkenliğini artırarak, daha çok sayıda kitabın ortaya çıkmasında özendirici etkisi olabilir.

5. Teknolojik yeniliklere dönük, yabancı dildeki eserlerin Türkçeye kazandırılarak yayınlanması özendirilmelidir.

6. Türkiye'de basın yayın sanayinin özendirilmesi politikaları ile bu sektör geliştirilerek, Türkçe yayınlanan eserlerin Türklerin yaşadığı diğer ülkelere ihraç edilmesi sağlanmalıdır.

7. Kitap ve okuma alışkanlığını geliştirme konusunda, bilgi alış-verişini sağlamak amacıyla uluslararası konferans, sempozyum ve seminerler düzenlenmesi sağlanmalıdır.

8. Kitap fuarları düzenlenerek, indirimli kitap sağlanması bir başka öneri olabilir.

KAYNAKÇA

1. Yahya, Özsoy. "Okul Sonrası Yaşamda Okuma", *Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 2, s. 1, s. 94.
2. U.N. General Assembly Resolution, 1677, (Birleşmiş Milletler)
3. H.M. Philips, *Literacy and Development*, Unesco, Paris, 1970, (Genel Kurul Önergesi), 1961 / 62 Session.
4. M.E.B. Yaygın Eğitim Enstitüsü, *İşe Yönelik İşlevsel Okuma Yazma*, Ankara 1979, s. 2.
5. J.K. Ryerere, *Freedom and Socialism* Uhuru Na Ujamaa, Dar es Salaam, 1968, s. 100, alıntı: John Lowe (Çeviren: Turhan Oğuzkan) *Dünyada Yetişkin Eğitime Toplu Bakış*, Unesco Türkiye Milli Komisyonu. 1985, s. 65.
6. Yahya Özsoy. *age*, s. 96.
7. Unesco Türkiye Milli Komisyonu, (Çeviren: Ferhan Oğuzkan), *Yetişkin Eğitimi Terimleri*, s. 54.
8. DPT, Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri, Araştırması, Rapor 1, Ankara, 1970, s. 91.
9. Emre, Kongar. *Kültür ve İletişim*, Say yay. ss. 31-32.
10. Mahmut, Tali, Öngören. "TRT ve Kitap", Cumhuriyet, 6 Haziran 1975.
11. Aysel, Aziz. *Televizyonun Yetişkin Eğitimindeki Yeri ve Önemi*, TTDAİE, Ankara, 1975, s. 201.
12. Ünsal, Özkay. *XIX. Yüzyıllan Günümüze Kitlesele İletişimin Kültürel İşlevleri: Kuramsal Bir Yaklaşım*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 495, Ankara, 1982, s. 334.
13. Demirtaş, Ceyhan. "TÜYAP Kitap Fuarı 5 Yaşında", Cumhuriyet Kitap Eki, Ekim 1986.
14. Yahya, Özsoy. *age*, s. 99.
15. Hülya, Ateş, Sevim, Sönmez. "Kitap Seçiyoruz: ama...", Görüntüm, A.Ü. Basın Yayın Yütksek Okulu, 29 Haziran 1988.
16. DPT, 1989 Yılı Programı, ss. 356-357.
17. Emin, Çölaşan. "Yayın Sektörü Öldürülüyor", Hürriyet, 15 Ocak 1989.
18. İsmail, Bircan, (Dr), *Türkiye'de Fonksiyonel Okur-Yazarlık Sorunu*, DPT, 1981.